

Cumhuriyetin İlanına Giden Süreç ve Tepkiler

Kerem YAVAŞÇA*

Özet

29 Ekim 1923'te gerçekleşen cumhuriyetin ilanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan cumhuriyetin ilan edilişi yalnızca bir rejim değişikliğini değil, bir bütün olarak geçmişten kopuşu da imlemektedir. Ancak Cumhuriyet, geçmişin izlerini açıkça taşıyan bir siyasi süreç sonunda ilan edilmiştir. Bu süreçte yaşanan fikir ayrılıkları ve kişisel husumetler ise sonraki dönemde Türk siyasi yaşamının gelişiminde oldukça büyük bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, makalede cumhuriyetin ilanı ve ona verilen tepkiler siyasi süreç ve siyasi güç mücadelesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çerçeveden hareketle cumhuriyetin ilan ediliş sürecinin, öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ekseninde, Türkiye'de siyasi yaşamın ana hatlarının oluşmasında önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyetin İlanı, Millî Mücadele, TBMM

Abstract

The proclamation of the republic, which took place on October 29, 1923, is accepted as the date of establishment of the Republic of Turkey. In this sense, the proclamation of the republic marks not only a regime change, but also a break with the past. However, the Republic was declared at the end of a political process that clearly bears the traces of the past. The differences of opinion and personal animosities experienced in this process played a major role in the development of Turkish political life in the following period. In this context, the article discusses the proclamation of the republic and the reactions to it within the framework of the political process and the struggle for political power. From this point of view, it is claimed that the proclamation of the republic played an important role in the formation of the main lines of political life in Turkey in the axis of the developments before and after.

Keywords: The proclamation of the Republic, Turkish National Struggle, Grand National Assembly of Turkey.

* Dr. Öğr Üyesi., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3229-1722

Giriş

29 Ekim 1923'te gerçekleşen cumhuriyetin ilanı, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmesi sebebiyle eşsiz bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, bu tarih yalnızca yönetim biçiminin/rejimin ilan edilmesinin tarihi değil, bunun çok ötesinde bir anlamı haizdir. Zira Cumhuriyetin ilanı Türkiye'nin modern bir devlet yapısına bürünmesini imlemesi açısından en önemli gelişme olarak kabul edilmektedir.

Cumhuriyetin ilanının Türkiye için kurucu ideolojik temel oluşturmasının yanı sıra, ilan ediliş sürecinin Türkiye'de siyasi hayatın şekillenmesi hususunda belirleyici nitelikte olduğu söylenmelidir. Çünkü cumhuriyetin ilanına giden sürecin geliştiği bağlam ve bu dönemde tecrübe edilen fikinsel ve aktüel siyasi mücadele sonraki yıllarda gelişen siyasi hayatın zeminini oluşturmuştur. Bu sebeple, cumhuriyetin ilan edildiği süreci, öncesinde ve sonrasında zuhur eden gelişmeler çerçevesinde, dönemin siyasi anlayış ve siyasi tartışmalarına odaklanarak açıklamak oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin ilan edilmesi, yaklaşık beş yıl süren Millî Mücadele'nin kazanılması sonunda bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ifade etmektedir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan işgallerin yaşandığı dönemde, Millî Mücadele arayışları nüvelenmiş ve 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varmasıyla bu arayışlar ülke sathında bütüncül biçimde örgütlenmeye başlanmıştır. İşgalcilere karşı verilen mücadele 30 Ağustos 1922'de büyük bir zaferle sonuçlanmıştır. Ardından kesintilerle birlikte toplamda sekiz ay kadar süren Lozan görüşmeleri sonunda 24 Temmuz 1922'de Lozan Antlaşması imzaya açılmıştır. Birkaç ay sonrasında ise Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî olarak kuruluşu uluslararası camiaya duyurulmuştur. Bu süreçte üç farklı alanda mücadele yaşandığı söylenebilir. İlki, 1919-1922 yılları arasında işgal güçlerine karşı verilen kurtuluş mücadelesidir. İkincisi, Millî Mücadele yıllarında ülke içindeki isyanlara karşı verilen mücadeledir.¹ Bu mücadelelerin kazanılmasının ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından ise Millî Mücadele'de görev alanlar/paşalar arasında siyasi güç mücadelesi hasıl olmuştur. Bu çerçevede Cumhuriyetin ilanı konusu irdelenirken, siyasal güç mücadelesi çerçevesi içinde değerlendirilmesi, bu sürecin anlamlandırılması için oldukça önemlidir.

Cumhuriyetin ilanı, saltanatın kaldırılmasını tamamlayan bir gelişme olarak değerlendirildiğinde, geçmişten tam manasıyla bir kopuşa

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Goloğlu, 2010.

işaret etmektedir. Öte yandan Cumhuriyetin ilanı, cumhuriyet fikrine doğrudan karşı çıkmayan ancak onun ilan edilme biçimine itirazlara konu olması bakımından ise bir başka kopuşa daha işaret etmektedir. Bu da büyük oranda, Lozan görüşmeleri sürecinde belirginleşen Ankara içindeki siyasi mücadelenin bir sonucu olarak okunabilir. Konuyu ele alış biçimi olarak tercih edilen bu perspektif Cumhuriyetin ilanı sonrasında ortaya çıkan tepkileri anlamak açısından oldukça önemlidir. Zira Cumhuriyetin ilanı sonrasında oluşan tepkiler temel olarak bu motivasyondan kaynağını almaktadır.

Cumhuriyetin ilanının bir siyasi süreç sonunda gerçekleşmesi nedeniyle, konuyu ele alırken bu süreci tarihsel bağlamda incelemek gerekmektedir. Bu çerçevede, Birinci Meclis'in açılışından itibaren gelişen siyasi süreç dört başlık altında incelenmiştir: Millî Mücadele ve Birinci Meclis, Lozan Görüşmeleri, Seçimler ve İkinci Meclis, Cumhuriyetin İlanı. Cumhuriyetin ilanına ilişkin tepkiler ise bu sürecin bir sonucu olması nedeniyle ayrı bir bölüm olarak değil, sonuç bölümünde ele alınmıştır.

Millî Mücadele ve Birinci Meclis

İstanbul'un 19 Mart 1920'de işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın fiilen dağıtılmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa yeni Meclis'in Ankara'da toplanması amacıyla bir çağrıda bulunmuştur. "Salahiyeti fevkaladeyi haiz bir Meclis'in" teşkili için Meclis-i Mebusan üyelerine çağrı yapılmış, ayrıca diğer bölgelerde ivedilikle mebus seçimi yapılması gerekliliği ifade edilmiştir. İstanbul'dan gelenler ve yeni seçilenlerin bir araya gelmesiyle oluşan Meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır. Yeni açılan Meclis'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin iradesini temsil ettiği kabul edilmiş ve bu meyanda Meclis'e ülkenin tümü üzerinde tam yetki verilmiştir (Tunaya, 1958: 228-229). Açılışın ertesi günü yapılan oylama ile Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilmiştir. Millî egemenliği esas alan ve TBMM Hükümeti'nin işleyişini düzene kavuşturan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Özbudun, 2005: 28). Böylece güçler birliği ilkesine dayalı meclis hükümeti sistemi tesis edilmiştir.² Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Meclis'e "şeriatı uygulama ve yürütmek yetkisini de tanıyordu, ki böylece Millet Meclisi, halifeliliğin yerini almış oluyordu" (Karpaz, 2013a: 125).

İlk Meclis gerek kurulması aşamasındaki belirsizlikler sebebiyle gerekse savaş şartlarının getirdiği şartlar nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinin ciddi eleştiriyeye tabii tutulduğu ve bu anlamda güç

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan, 1991; Özbudun, 1985.

temerküzünün belirginleşmediği bir Meclis olarak tanımlanabilir. Mustafa Kemal Paşa bu hususu Nutuk'ta şu sözlerle izah etmektedir:

Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, milletçe üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu mahiyetinde idi. Hakikaten, başlangıçta bu yol da hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun esas umdelerini, cemiyetin esas umdeleri teşkil ediyordu. Malumdur ki, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit olunan esaslar, son İstanbul Meclisi Mebusanı'nca kabul ve teyit olunup, Misakı Millî namı altında özetlenmiş idi. Bu esaslar, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barış ve selametini elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat, zaman geçtikçe, Meclis'te müşterek mesainin temin ve tanziminde müşkülât ortaya çıkmaya başladı. En basit meselelerde oylar bölünüyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu (Atatürk, 2015: 443).

Keza Kazım (Özalp) Paşa da (1972: 173) bu dönemde Meclis'in içinde bulunduğu durumu özetlerken Meclis'te görüşmelerin çok meşakkatli geçtiğini, en basit tekliflerin bile Meclis'ten geçmesinin itirazlar nedeniyle uzun süreler aldığını ve memnuniyetsizliğin giderek arttığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Meclis'teki bu düzensizliğin sona erdirilmesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın önerildiğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grup Birinci Grup olarak anılmıştır. Bunun karşısında ise, Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın ve Birinci Grup'un güç temerküzüne endişeyle yaklaşan mebuslar İkinci Grup'u oluşturmuşlardır. İkinci Grup, Mayıs 1921'de kurulan Birinci Grup'tan yaklaşık bir yıl sonra örgütlenebilmiştir (Demirel, 2003: 231). 1922 Temmuz'undan itibaren Meclis çalışmalarında daha etkili hale gelen İkinci Grup özellikle başkomutanlık kanunu ve vekil seçim usulü gibi iki önemli hususta etkilerini göstermişlerdi. Eric Jan Zürcher (2007: 41) İkinci Grup'u isabetli biçimde şu sözlerle tanımlamıştır:

İkinci Grup, özgül bir programı olmayan, gevşek bağlarla bir araya gelmiş bir muhalefet koalisyonuydu. Bütün olarak, Mustafa Kemal'in grubundan daha tutucu bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, üyelerinin hepsi dinsel tutuculardan ibaret değildi. Temelde onları bir araya getiren, Mustafa Kemal'in gittikçe daha fazla kendini

gösterdiğini düşündükleri mutlakıyetçi ve radikal tutumu karşısında duydukları korkuydu. İkinci Grup'la ilişkili mebusların sayısı tam olarak bilinmiyor; büyük bir olasılıkla sürekli değişiyordu. Yaklaşık 120 isimden söz ediliyor. Açıkça bir azınlık grubu olmalarına karşın, başta meclis görevlilerinin ve komisyon üyelerinin seçimi olmak üzere, 1922'de İkinci Grup'un bazı başarılar kazanmaktan geri kalmamış olması, aslında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun pek disiplinli bir yapılanma oluşturamadığının belirtisidir.

Meclis içinde siyasi çekişmeler yaşanırken, bir yandan da işgal güçlerine karşı verilen mücadele sürmekteydi. Yunan işgal güçleri Afyon-Kütahya hattını geçerek Ankara'ya 65 kilometre uzaklıktaki Polatlı ilçesinde bulunan Sakarya nehri önlerine kadar gelmişlerdi. Bu dönemde, Ankara'nın işgal edilme ihtimali dahi hesaplanmak durumunda kalmış ve Meclis'in Kayseri'ye taşınması önerilmişti. Bu sebeple, 1921 yılının Eylül ayında Sakarya nehri önlerinde yapılan savunma savaşı Kurtuluş Savaşı için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Zira savaşın kazanılması ile Yunan askerlerinin Anadolu'nun daha içlerine girmesinin önü kesilmişti. Bundan sonra güçlü bir geri püskürtme yapılarak işgal güçlerinin yurttan çıkartılması için hazırlıklar Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından planlanmaya başlamıştır. Bu dönemde hem ordunun güçlendirilmesi ihtiyacından ötürü hem kış aylarının araya girmesiyle savaş 1922 yılının ikinci yarısına ertelenmiştir. Bu süreçte Ankara Hükümeti bir yandan da uluslararası desteğini arttırabilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Tüm hazırlıkların ardından 26 Ağustos'ta harekete geçilmiş ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi yapılmıştır. Savaşın sonunda Yunan askerleri İzmir'e kadar geri sürülmüş ve tamamen geri püskürtülerek yurttan çıkarılmışlardır. Böylece 30 Ağustos'ta kesin bir zafere ulaşılarak, Millî Mücadele'nin askeri boyutu sona ermiştir. Akabinde Yunanistan ile karşılıklı olarak imzalanan Mudanya Mütarekesi ile yeni ve zorlu bir dönem açılmıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile imzalanan Sevr Antlaşması anlamını yitirmiş, yeni şartlara göre bir barış antlaşması yapılma ihtiyacı doğmuştur (Zürcher, 2000: 222-228).

Lozan Görüşmeleri

Lozan'da gerçekleştirilecek olan görüşmelere katılan yabancı devletlerin hem İstanbul hem de Ankara Hükümeti'ne çağrı yapmış olmaları sorun yaratmıştır. Görüşmeler öncesinde Ankara Hükümeti için bu ikiliği ortadan kaldırmak zaruri hale gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa

1 Kasım 1922'de Meclis'te yaptığı konuşmasında saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılarak saltanatın kaldırılması fikrini önermiştir (İnalçık, 2019: 211). Bu öneri herhangi bir muhalefetle karşılaşmamış ve saltanatın kaldırılması kanunlaştırılmıştır. Bu süreci Ahmet Demirel (2003: 483-484) şu sözlerle özetlemektedir: “Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarışmışlar gerek gruplar içindeki gerekse gruplar dışındaki bağımsız muhafazakâr mebuslar bu karar alınırken seslerini pek çıkartmamışlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda saltanat oybirliğiyle kaldırılırken, hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korunmuştur”.

Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri kesintilerle birlikte yaklaşık sekiz ay kadar sürmüştür.³ Bu dönemde yalnızca Lozan'da değil, aynı zamanda Ankara'da da zorlu ve tartışmalı bir süreç yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile hükümet İsmet Paşa'yı yeni dışişleri bakanı olarak atamış ve Lozan Heyeti'nin başına getirmiştir. Lozan görüşmelerinde Meclis'teki temel tartışma eksenini Misak-ı Millî sınırlarının korunması çerçevesinde cereyan etmiştir. Keza Lozan görüşmelerine ara verildiği Şubat 2023'te yurda dönerek Meclis'te izahat veren İnönü ile Meclis üyeleri arasındaki tartışmalar bu yönde belirginleşmiştir. Örneğin İkinci Grup'un en etkili isimlerinden biri olan Hüseyin Avni Bey'in Meclis'te yaptığı konuşmasındaki ifadeler, tartışmaların mahiyetini göstermesi açısından vurgulamaya değerdir: “... Misak-ı Millî'den en küçük bir şey feda ederse millicilik ve namus gereği çekip gitmelidir. Gidip hazırlansınlar ve buraya hazırlanmış olarak gelsinler. Eğer bundan fazla hazırlanamıyorlarsa, yerlerini hazırlanacak adamlara bıraksınlar” (Goloğlu, 2021: 116-117).

Görüşmelerde özellikle Musul'un durumu üzerinden sert tartışmalar geçmektedir. Yaklaşık bir hafta boyunca yüksek perdeden yapılan hararetli tartışmaların birinde ise tansiyon zirve noktasına ulaşmış ve mebuslar birbirinin üzerine yürümüşlerdir. Bu tartışmalardan yaklaşık 20 gün sonra Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ve birkaç gün sonra öldürüldüğünün anlaşılması üzerine tansiyon yeniden yükselmiştir. Hükümetin yaptığı tahkikat sonunda Topal Osman'ın, Ali Şükrü cinayetinin ardında olduğu anlaşılmıştır. Topal Osman, güvenlik güçlerine direnmesi üzerine çıkan çatışmada 12 fedaisiyle birlikte ölü olarak ele geçirilmiştir. Bu olayın ardından Meclis'te yaşanan hararetli tartışmalar dinmemiş ve Ali Şükrü'nün öldü-

³ Lozan görüşmeleri esnasında taraflar arasında ihtilaf yaratan ve müzakerelerin bir süre akamete uğramasına yol açan konuların başında Osmanlı borçları gelmekteydi. Gizem Magemizoğlu'nun, Tezkire'nin bu sayısında yer alan *Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı Borçları ve Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi* başlıklı makalesinde bu konu detaylıca irdelenmiştir.

rülmesi sonrasında Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki gerilim had safhaya ulaşmıştır. Zira Ali Şükrü Bey, İkinci Grup'un en etkili isimlerinden biri olarak, saygın ve tanınır kişiliği ile öne çıkmaktaydı (Kinross, 1994: 601-603).

Bu tartışmalar sonunda Lozan Delege Heyeti'nin yeniden görevlendirilmesi için Meclis'te yapılan oylamaya İkinci Grup katılmamış; Hükümetin, çoğunluğu bulmakla birlikte çok sayıda mebusun desteğini alamamasının, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in yeniden şekillendirilmesi konusundaki fikirlerini tetiklemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Seçimler ve İkinci Meclis

Seçimlerin yenilenmesi hususu bir süredir dillendirilen ve bu suretle gündemin dışında olmayan bir konudur. Bu hususta İkinci Grup tarafından 2 Aralık 1922'de seçim kanunda değişiklik yapılmasını ön gören bir kanun teklifi Meclis'e sunulmuştur. Bu teklifte mebus seçilebilmek için 5 yıl süre ile Anadolu topraklarında meskûn olma şartı ileri sürülmüş olması doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis dışında tutma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Bu hamleye mukabil Mustafa Kemal Paşa söz konusu teklife doğrudan itiraz etmiştir. İkinci Grup ise Ocak 1923'te seçimlerin yenilenmesi için çağrı yapmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa 35 günlük bir yurt gezisine çıkmış; yeni dönem ve reformlar için kamuoyu oluşturmayı amaçlamıştır (Goloğlu, 2021: 49-58). Bu gezi dahilinde İzmit'te gerçekleştirilen basın toplantısı ilerleyen dönemdeki gelişmelerin sinyallerini vermesi bakımından oldukça önemlidir. Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te verdiği mülakatında hilafetin kaldırılması, başkentin Ankara'ya taşınması ve Halk Fırkasının kurulması gibi önemli konulara işaret etmiştir (Ürer, t.y).

Seçimlere gidilme önerisi 1 Nisan 1923'te Meclis'e sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere, İkinci Grup 1 Nisan'da alınan karara karşı muhalif bir tutum takınmamıştır. Seçim kararının alınmasından 2 gün sonra -3 Nisan 1923'te- seçim kanununda, seçmen yaşının düşürülmesi ve mebus sayısının arttırılması gibi bazı değişiklikler yapılmıştır (Demirel, 2013: 25). İkinci Grup'un etkin muhalefeti ve Meclis'te tansiyonun son derece artmış olması nedeniyle yeni Meclis'te İkinci Grup tamamen tasfiye edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan'da ilan ettiği dokuz umde çerçevesinde yeni mebuslar tespit edilmiş ve Haziran-Temmuz aylarında iki dereceli seçimler gerçekleştirilmiştir (Ateş, 1994: 59-60).

Yeni oluşturulacak Meclis'te, ilk Meclis'e nazaran kontrolün daha sıkı biçimde elinde olmasını hedefleyen Birinci Grup'un⁴ önerisiyle, Meclis'in seçimler için çalışmalarına ara vermesinden bir gün önce Hıyanet-i Vataniyye kanunu çıkartılmıştır. İlk planda asıl hedefin ittihatçıların yeniden bir hareketlilik içine girmesini önlemek olduğu söylenebilirse de, kanunu -daha geniş çerçevede- yeni dönemde yapılacak reformlara karşı bir muhalefet gelişmesinin önünü alma çabası olarak okumak da mümkündür.⁵ Ancak "Mustafa Kemal'in seçimleri tamamen istediği biçimde yönlendirmesi ve İttihat ve Terakki ya da İkinci Grup'un girişimlerini boşa çıkartarak yeni Meclis'te bir rol almalarını önlemesi Meclis'i tümüyle kendi iradesine bağlı ve bir dizi alanda tasarladığı geniş kapsamlı reformlarda kendisini destekleyemeye hazır kişilerle doldurmayı başardığı anlamına gelmemektedir" (Zürcher, 2007: 41). Falih Rıfki Atay bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Yeni seçimlerde Birinci Millet Meclisinin ikinci grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları yeni Meclise gelmiştir. Aralarında siyaset şöhretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır" (Atay, 1999: 149).

İkinci Meclis ilk toplantısını 11 Ağustos 1923'te yaparak açılmıştır. Yeni Meclis'in önündeki en önemli konu Lozan Antlaşması'nın müzakeresi ve onaylanmasıdır. Görüşmelere verilen aranın ardından ikinci kez toplanan Lozan Konferansı'nda taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve antlaşma metni temmuz ayının sonunda imzaya açılmıştır. Esasen bu süreç, ilerleyen dönemde Meclis'te yaşanacak daha derin ayrılıkların fitilinin ateşlendiği bir süreç olmuştur. Dışişleri Bakanı ve Lozan Heyet Başkanı İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey arasında yaşananlar bu gerilim hattının temelini teşkil etmiştir. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri sürecinde Hükümetin talimatlarını yeterince dikkate almamasından ve hatta Hükümeti atlayarak doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yla iletişim içine girmesinden oldukça rahatsızdır. Keza İsmet Paşa'nın mektuplarında kullandığı sert ifadeler bir diğer huzursuzluk kaynağı olmuştur. Rauf Bey anılarında bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

⁴ Rauf Bey, Mebus listelerinin hazırlanması sürecine ilkesel açıdan uygun olmadığı için katılmadığını ifade etmektedir. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'yı da uyardığını ancak Mustafa Kemal Paşa'nın listelerin hazırlanması sürecine her aşamada müdahil olduğunu ifade etmektedir (Kandemir, 1965: 126-127).

⁵ Eric Jan Zürcher (1987: 241) bu kanun ile "Dokuz Umde programı dışında siyaset yapma[nın] fiilen yasaklan[dığını]" ileri sürmektedir.

İsmet Paşanın; milleti temsil eden iki yüz kişilik bir meclisin ve onun icra vasıtası olarak seçtiği vekiller heyeti ile benim ve Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir titizlikle düşünce taşına memleket menfaatlerine uygunluğu üzerinde ittifak ederek verdiğimiz kararları, istibdadı temsil eden saraydan verilmiş kararlara benzetmesi, her şeyden evvel, onun, bunca yıldır muttasıf olduğunu bildiğim (ağır başlılık ve olgunluk) vasıflarıyla kabil-i telif değildi. Hele, 'Evvelce verilmiş olan talimattan başka olarak, bütün hattı hareketimin bütün tefemiatıyla Ankara'dan idaresi isteniyorsa ben bırakıp döneyim de, siz benim yerime gelip, İtilaf Devletlerine istediklerinizi kabul ettirin' deyişi karşısında, benden fazla, Mustafa Kemal Paşa sinirlenmiş ve hemen o gün, kendisine çektiği bir telgrafla 'Çok asabî bir halde yazmış olduğunuz telgraftan dolayı sizi haksız buldum' demişti. Mustafa Kemal Paşa; Murahhas Heyeti Başkanının bu hırçınca ve yersiz çıkışından duyduğum teessür ve infiali pek haklı bulduğunu ifade etmekle beraber, bunu yalnız benim şahsıma ait telakki etmememi, verilen kararlarda reyî olduğunu, kendisinin hattâ bütün Vekil arkadaşların da aynı haksız tarize uğramış olduklarını, ancak zamanın nezaketi hasebiyle, şimdilik bunu hoş görmemiz gerektiğini söyledi. Ben; 'nasıl hoş görebiliriz? İsmet Paşa, evvelce talimat üzerine talimat isterken, şimdi âdeta işini kimseye sormadan yapmak istiyor. Buna nasıl muvafakat edebiliriz? Bu olmaz. Vekiller Heyeti de buna muvafakat edemez.' deyince Mustafa Kemal Paşa da: Evet, elbette olamaz, dedi (Orbay, 1993: 120).

Lozan Antlaşması'nın imzaya açılmasının ardından, Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Bu görüşmede konferans boyunca yaşanan problemlerin ülke menfaati adına geçirildiğini ve artık antlaşma yapıldığı için görevinden çekilmeyi ve istirahat etmek istediğini çünkü İsmet Paşa'yla çalışma imkânı olmadığını belirtmiştir. Dahası İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişinde onu karşılamayacağını da bildirmiştir (Orbay, 1993: 132-133). Ortaya çıkan bu gerilim, Cumhuriyet'in ilanının ardından yaşanacak sürecin, diğer bir ifadeyle kurucu elitler arasındaki güç mücadelesinin belirtilerini göstermesi bakımından da oldukça kıymetlidir.

İkinci Meclis'in açılışının ardından, Mustafa Kemal Paşa 13 Ağustos'ta yeniden Meclis Başkanlığı'na seçilmiş hemen ardından Ali Fethi Bey Başvekil olarak tayin edilmiştir. Lozan Antlaşması 24 Ağustos'ta TBMM'de onaylanmıştır. Bunun ardından ise Ankara'da yeni bir hareketlilik oluşacağına dair ön görüşler ve sezgiler artmaya başlamıştır. Ankara'nın başkent olması, İsmet Paşa'nın Başvekilliğe getirilmesi, Cumhuriyet'in ilanı gibi konular giderek daha çok dillendirilen hususların başında gelmiştir (Ateş, 1994: 68-69).

Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme ise Halk Fırkasının kurulmasıdır. 1923 seçimlerinin öncesinde Halk Fırkası'nın fikri temelini oluşturan dokuz umde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklanmış ve cemiyet hüviyetindeki oluşumun fırkaya (partiyeye) evirileceğinin güçlü sinyalleri verilmişti. Yeni Meclis'in oluşması ve Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesinin ardından, Halk Fırkası'nın 9 Eylül'de resmi kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Karpaz, 2013b: 48-49).

Cumhuriyetin İlanı

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte son kritik gelişmeler Ekim ayı içinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerden ilki Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. İstanbul'un işgaliyle birlikte Meclis-i Mebusan'ın kapatılıp, akabinde yeni Meclis'in Ankara'da açılmış olması nedeniyle Ankara 'de facto' başkent olarak işlev görmekteydi. Mebuslar ve Vekiller Ankara'da ikamet ediyor; ülkenin idaresi Ankara'dan sağlanıyordu.

Ancak, her ne kadar bir süredir konuşulmakta olan bir konu olsa da uzun yıllardır Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan İstanbul'un bu unvanı kaybetmesi özellikle İstanbul'da meskûn basın ve memurlar içinde rahatsızlığa neden olmuştur. Özellikle memurların bazılarının işlerini kaybetmeleri ve bazılarının ise Ankara'ya taşınmak zorunda kalması, dönemin koşullarıyla birlikte düşünüldüğünde önemli bir huzursuzluk kaynağı yaratmış olmalıdır. Falih Rıfkı Atay, dönemin Ankara'sında imkanların oldukça sınırlı olmasını, taşra şehri görüntüsünün çok baskın olması nedeniyle İstanbul'dan sonra Ankara'da yaşamının zorluklarını kendi penceresinden çok anlaşılır biçimde ifade etmektedir (Atay, 1999: 145-147). Keza benzer bir durum büyükelçilikler için de geçerlidir. Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle, uzun yıllardır İstanbul'da yerleşik ve kurulu düzenleri bulunan büyükelçiliklerin Ankara'ya taşınması zarureti ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreçte büyükelçiliklerin istekli davranmadıkları ve Hükümetin büyükelçilikleri teşvik etmek için büyük bir çaba harcadığı bilinmektedir.⁶

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte ikinci önemli gelişme ise Ali Fuat Paşa'nın mebusluktan çekilme kararıdır. Daha önce Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliği görevinde bulunmak amacıyla mebusluktan çekilmiştir. Ali Fuat Paşa da benzer bir tasarrufta bulunarak, İkinci Ordu Müfettişliği'ne atanmak üzere Meclis'teki İkinci Başkanlık görevinden istifa etmiştir. Ali Fuat Paşa'nın bu kararı nedeniyle

⁶ Şefik Onat'ın büyükelçiliklerin Ankara'ya taşınması konusunda kaleme aldığı yazı dizisi detaylı bilgiler vermesi sebebiyle dikkate değerdir. Bkz. Onat, 2022.

Meclis İkinci Başkanlığı için yeni bir ismin belirlenmesi gerekmiştir. Keza daha önce Dahiliye Vekilliğini sürdürürken, Rauf Bey'in istifası sonrasında Başvekil olarak görevlendirilen Fethi Bey Dahiliye Vekilliği görevinden çekilmek istemiştir. Bu sebeple Dahiliye Vekilliği için de yeni bir ismin belirlenmesi gerekmiştir.

Bu gelişmeler çerçevesinde boş olan Dahiliye Vekilliği ve Meclis İkinci Başkanlığı'na yeni isimler belirlenmesi için 25 Ekim 1923'te Meclis'te oylamalar yapılmıştır. Dahiliye Vekilliğine Sabit Bey seçilirken, Meclis İkinci Başkanlığına ise Rauf Bey seçilmiştir. Hatırlanacağı üzere, Rauf Bey bir süre önce İsmet Paşa ile kişisel ayrılığa düşerek Başvekillik görevinden çekilmişti. Akabinde istirahat etmek için seçim bölgesi olan Sivas'a ardından annesini ziyaret etmek üzere İzmir'e ve sonrasında İstanbul'a gittiğini anılarında ifade etmektedir (Orbay, 1993: 134). Buradan anlaşıldığı üzere Rauf Bey'in Meclis İkinci Başkanlığı için bir adaylığı veya böyle bir talebi olmamıştır. Rauf Bey'in adaylığı konusu parti grubunda ortaya çıkmıştır. Hükümetin adayı yerine parti grubunun adayının bu göreve seçilmesinin Mustafa Kemal Paşa'yı öfkeliendirdiği aktarılmaktadır. Zira Ali Fuat Paşa'nın istifasıyla boşalan Meclis İkinci Başkanlığı için bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle Rauf Bey'e teklif götürülmüş ancak teklif Rauf Bey tarafından kabul edilmemiştir. Buna rağmen Rauf Bey'in bu göreve seçilmesinin Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis'in işleyişiyle ilgili harekete geçmesini tetiklediği iddia edilebilir (Ateş, 1994: 70).

Cumhuriyetin ilanına giden bu süreç dikkate şayandır. Zira bu süreç sonunda hükümet istifa etmiş ve yeni bir hükümet kurulması mümkün olmamıştır. Birkaç günlük bu hükümet krizinin ardından Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu süreci Ali Fuat Paşa'nın detaylı anlatımını da doğrulamaktadır. Buna göre istifasının ardından 29 Ekim'de İstanbul'a giden Ali Fuat Paşa'yı Rauf Bey, Refet Paşa ve Adnan (Adivar) Bey'ler karşılamıştır. Aralarında yaptıkları toplantıda Hükümet kriziyle ilgili bilgileri görüşmüşlerdir. Ali Fuat Paşa Ankara'da yaşanan krizi şu sözlerle ifade etmiştir:

Bugünkü hükümet buhranı fırka grubunun hükümet namzetleri yerine başkalarını seçmesiyle başlıyor. Daha Ekim ayında İstanbul'un kurtuluşu münasebetiyle gönderilen mebuslardan mürekkep heyetin Haydarpaşa İstasyonu'nda karşılanmaması buhranın başlangıcıdır. Hükümet merkezinin Ankara olduğunu bir kanunla tespit etmek işinin mühim hükümet işi olması lazım gelirken, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Malatya Mebusu sıfatıyla ve birçok mebus arkadaşıyla birlikte Meclise bir kanun teklifinde bulunması Ankara muhitinde Fethi Bey'le İsmet Paşa

arasında gerek bu meselede gerekse diğer meselede mühim ihtilaflar mevcut olduğu şayiasını ortaya çıkardı. Bu arada Rıza Nur Bey'le İsmet Paşa, belki de Fethi Bey arasındaki ihtilaflardan da bahsediliyordu. Fırka grubu hükümetin namzetlerini kabul etmeyince hükümet çekilmeye mecbur oldu (Cebesoy, 2002: 32).

Ali Fuat Paşa, yeni hükümetin kurulamamasının ve bu durumun bir krize doğru evrilmesindeki esas sebebin vekillerin seçimi hakkında yapılması planlanan değişiklik olduğuna işaret etmektedir. Ali Fuat Paşa'nın anılarında işaret ettiği bu durum üzerinde durmak gerekmektedir. Meclis'te uygulanan sisteme göre vekiller⁷ doğrudan Meclis tarafından seçilmekteydi. Bu, bazı zamanlarda sorunlara yol açan, yürütmeyle yasamanın iç içe geçtiği Meclis hükümeti sistemine teka-bül etmektedir. Bu noktada, vekillerin tek tek belirlenmesi durumu, Meclis'in hükümet üzerindeki etkisini üst bir noktaya taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilanı vesilesiyle yapılan değişiklik ile bu hüküm kaldırıyor ve yeni bir hükümet tesis etme biçimi tanımlanıyordu. Buna göre, Meclis Cumhurbaşkanı seçecek, Cumhurbaşkanı Meclis üyeleri arasından bir Başvekil tayin edecek, Başvekil ise vekilleri yine Meclis üyeleri arasından belirleyecektir. Böylece belirlenen hükümet Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in oyuna sunulacaktır. Bu seçim usulü ile Meclis'in ağırlığı azalırken, Cumhurbaşkanı ve Başvekilin sistem içindeki ağırlığının arttırıldığı görülmektedir.

Esasen, Fethi Bey'in istifasının ardından iki gün boyunca yeni hükümet kurulamamasının Meclis içinde büyük bir muhalefet oluştuğu anlamına geldiğini ifade etmek doğru olmayacaktır. Daha önceki paragraflarda aktarıldığı üzere, 1923'ün Haziran-Temmuz'unda gerçekleştirilen seçimlerle Meclis yenilenmiş ve yeni Meclis'te muhalif isimlere yer verilmemiştir. Seçilen tüm mebuslar Mustafa Kemal Paşa'nın etkili olduğu bir süreçte belirlenmiştir. Bu nedenle hükümet krizinin Meclis'te büyük bir muhalefetin varlığına delalet ettiği varsayımı anlamlı değildir. Keza Ali Fuat Paşa'nın da (2002: 32) ifade ettiği üzere, Meclis'te İsmet Paşa ya da başka bir etkili Paşa tarafından yeni bir hükümet kurulması pekâlâ mümkündü.

Mevcut durumun bir Hükümet krizine dönüşme ihtimalinin belirdiği günlerde Mustafa Kemal Paşa, hükümet üyelerini Çankaya'da toplamış ve 28 Eylül gecesinde, ertesi gün Cumhuriyet'in ilan edileceğini bildirmiştir. Ertesi gün sabah saatlerinde yeni hükümetin kurula-

⁷ Bahsi geçen dönemde Vekil kelimesinin bugünkü karşılığı Bakan; Mebus kelimesinin karşılığı ise Milletvekilidir.

madığının anlaşılması üzerine, Meclis'e Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinde değişiklik öngören bir teklif sunulmuştur (Alpkaya, 2021: 92):

Madde 1- Hakimiyet; bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 2- Türkiye Devletinin dini, dini İslâmdır, resmi lisanı Türkçedir.

Madde 4- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkisam ettiği şubabı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10- Türkiye Reiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihab devresi için intihab olunur. Vazifei Riyaset yeni Reiscumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihabolunmak caizdir.

Madde 11- Türkiye Reiscumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

Madde 12- Başvekil Reiscumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihabolunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihabolunduktan sonra heyeti umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip meclisin içtimasına talik olur.

İlgili değişikliklerin kabul edilmesinin ardından İstanbul'da 101 pare top atışı yapılmıştır. Ayrıca cumhuriyetin kabul edilişi yurtdışı temsilciliklere bildirilmiş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir.

Tüm bu sürece genel olarak bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın, Fırka grubu ile hükümet arasında oluşan tercih farklılığını uygun bir zemin olarak değerlendirerek, bir süredir aklında olan cumhuriyetin ilanını gerçekleştirdiği söylenebilir. Ayrıca tekrar belirtmekte fayda var ki, cumhuriyetin ilanı meselesi Mustafa Kemal Paşa'nın Viyana'da yayınlanan *Neu Frei Presse* gazetesine verdiği röportaj dolayısıyla bir süredir Ankara'da konuşulmakta olan bir konudur. Keza 1920'de Meclis'in Ankara'da açılmasının ardından rejim zaten fiili açıdan bir cumhuriyet olarak tanımlanabilir. Bu minvalde, cumhuriyetin ilanını fiili olan durumun resmî hale getirilmesi olarak yorumlayan Rauf Bey bu hususu şu sözlerle detaylandırmaktadır:

O sabahki ve ertesi günkü gazetelerin çoğu, bunu [Cumhuriyet'in ilanını] beklenmedik bir hadise telakki ediyorlardı. Halbuki hiç de öyle değildi. Çünkü üç yıl önce 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi açılıp da faaliyete geçtiği günden beri, içinde yaşadığımız rejim, fiilen Cumhuriyetti. Yalnız bazı sebeplerle adı sarıh olarak verilmemişti. Şimdi işte sarahatle adını alıyordu. Bu sebeple, bazı gazetelerin yazdıkları gibi (acele edilmek) de bahis konusu olamazdı. Fiilen mevcut olan bir rejimin, nasıl olsa konacak olan adı, üç yıl sonra konmuş oluyordu (Orbay, 1993:134).

Sonuç olarak, cumhuriyetin ilanının özellikle Lozan görüşmeleri sürecinde başlayan Ankara'daki siyasi tartışmaların tetiklediği bir atmosferde, iç siyasal mücadelenin bir unsuru olarak tecelli ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Millî Mücadele yıllarındaki savaş ortamında var olan (özellikle paşalar arasındaki) birliktelik, savaşın bitişi ve yeni bir ülke/düzen kurulması arifesinde yerini iç siyasal mücadeleye bırakmıştır. Siyasetin doğasından kaynaklanan güç mücadelesi önceleri kısmen İkinci Grup ve ittihatçıların varlığı ile şekillense de İkinci Meclis'in oluşumunun ardından bu mücadele temel olarak askerler/paşalar arasındaki bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Önce Kazım Karabekir Paşa'nın siyasetten çekilerek Birinci Ordu'nun başına dönmesi, ardından Rauf Bey'in özellikle İsmet Paşa ile yaşadığı sorunlar neticesinde Başvekillikten istifa etmesi, son olarak ise Ali Fuat Paşa'nın, Meclis İkinci Başkanlığından istifa ederek İkinci Ordu'nun başına geçmek istemesi, Ankara'daki fikir veya usul ayrılıklarının siyaseten bir güç mücadelesine dönmesinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Keza Lozan Antlaşması'nın kabul edilmesinin hemen ardından başlayan bu süreç, cumhuriyetin ilan edildiği günlerde kesifleşmiş ve sonraki dönemde ise kesin bir ayrılığa evirilmiştir.

Şüphe yok ki, cumhuriyetin ilanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilen ve bu anlamda modern Türkiye'nin kuruluşunu ve varlığını imleyen son derece önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte cumhuriyetin ilanı aynı zamanda Türk siyasi yaşamının sonraki yıllarında belirleyici bir unsur olacak tek partili dönemine giden yolun da başlangıcıdır. Bu çerçevede cumhuriyetin ilanını temel itibarıyla Ankara'da yaşanan siyasi güç mücadelesi içinde sürecin bir parçası olarak okumak yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin ilanı siyasi güç mücadelesinin bir parçası olarak ele alındığında ise, süreci şu şekilde özetlemek mümkündür. Lozan görüşmeleri sırasında başlayan anlaşmazlıklar bazı kişisel kırgınlıklara neden olmuş ve bu süreç sonunda Rauf Bey istifa etmiştir. Yeni ku-

ruhan Fethi Bey Hükümetinin ise Meclis İkinci Başkanlığı ve Dahiliye Vekilliği seçiminin bir krize dönüşmesi sebebiyle görev süresi uzun olmamıştır. Bu krizi yeni dönemde arzulan reformları yapabilmenin önündeki engelleri kaldırmak için uygun bir zemin olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı ile üç temel hedefi gerçekleştirmek istediği söylenebilir. Birinci olarak 'de facto' olarak uygulanmakta olan cumhuriyet rejimini 'de jure' hale getirmek suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir devlet olarak kuruluşunu tüm dünyaya ilan etmiştir. İkinci olarak, vekillerin seçilme usulünde Cumhurbaşkanı ve Başvekilin ağırlığı artırılarak, siyasal güç üzerindeki hakimiyetini arttırmak istemiştir. Üçüncü olarak bir süredir aralarının açılmış olduğu Millî Mücadelede aktif görev alan paşalara siyasal gücün kendinde olduğunu açıkça göstermiş ve bu anlamda ilerleyen dönemde daha da artması muhtemel olan siyasal güç mücadelesindeki konumunu güçlenmek istemiştir.

Sonuç Yerine: Cumhuriyetin İlanına Verilen Tepkiler

Cumhuriyetin ilanı bir hükümet kriziyle başlayan süreç sonunda neşet etmişti. Ancak bu durum hükümet krizinin doğrudan cumhuriyetin ilanına neden olduğu anlamına gelmemektedir. Bu noktada Meclis reisi Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunun oldukça kritik olduğu ifade edilmelidir. Eric J. Zürcher'in vurguladığı üzere, Meclis'te yapılan vekil seçiminde hükümetin adaylarının tercih edilmemesinin bir nevi güvensizlik oyu anlamına geldiğine dair Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmelerinin Hükümetin istifasında önemli etkisi olmuştur. Keza istifa eden hükümet üyelerine yeniden kurulması muhtemel hükümette görev almamaları yönündeki telkini de mevcut durumun bir krize evrilmesinde etkili olmuştur. Öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal Paşa daha önce 1923 yılı ocak ayında yurt içi basına ve sonrasında Eylül ayında yurt dışı basına verdiği röportajlarda ifade ettiği Cumhuriyet rejimini resmi hale getirmek istemiş, Hükümet krizini de cumhuriyetin ilanı için elverişli bir zemin olarak addetmiştir (Zürcher, 2000: 242-245).

Ne var ki, cumhuriyetin ilanının gerçekleştiği süreçte millî mücadelenin önde gelen figürleriyle herhangi bir istişarede bulunulmaması ileride yaşanacak olan sorunların kaynağını ve cumhuriyetin ilanına verilen tepkilerin en önemli veçhesini oluşturmuştur. Bu zaviyeden bakıldığında bir kez daha vurgulamakta fayda var ki, cumhuriyetin ilanı ve ona verilen tepkiler yeni kurulan siyasal düzende gerçekleşen siyasal güç mücadelesi çerçevesi içinde okunduğunda daha iyi anlaşılabilir.

Bu noktada, cumhuriyetin ilanına verilen tepkiler hususunda ilk olarak üzerinde durulması gereken konu müstafi Başvekil Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanının ertesi günü İstanbul gazetelerine (*Vatan* ve *Tasfir-i Efkâr*) verdiği röportajlarda ortaya koyduğu tutumudur. Rauf Bey, cumhuriyet konusunda münakaşa etmenin doğru olmadığını söyleyerek başladığı röportajında sarf ettiği şu sözler Ankara'da büyük bir etki yaratmıştır:

Benim anladığım kuvvetli hükümet, vazife ve selâhiyetlerine ve bunların icaplarına müdrik, Millî Hâkimiyet esasını benimsemiş, kanaatlerini ve maruz kalacağı zorlukları ancak ve ancak millet meclisinde samimî ve açık hasbihallerle hal ve fesletmek esaslarına sadık ve tecrübeli, olgun bir heyet demektir: yoksa, bazılarının sandıkları gibi, zorba yumrukla iş görmek isteyen bir heyete kuvvetli hükümet demek asla doğru olamaz (Orbay, 1993: 136).

Bu sözlerin muhatabının İsmet Paşa tarafından kurulacağı bilinen cumhuriyetin ilk hükümeti olması sebebiyle, Rauf Bey'in sözleri Meclis'te Cumhuriyet'in ilanına bir tepki olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine, sözlerini izah etmesi için Rauf Bey Meclis grup toplantısına davet edilmiştir. 22 Kasım'da yapılan toplantıda tartışmalar beklenildiği üzere, İsmet Paşa ve Rauf Bey arasında cereyan etmiştir (Atay, 1999: 159). Cumhuriyet'in ilanına verilen tepkiler hususunda etki yaratan ikinci hadise ise İstanbul basınının tutumudur. "İstanbul gazetelerinin birçoğu bu olayı [cumhuriyetin ilanını] küçümseyerek, soğuk bir şekilde karşılamışlardır" (Tunaya, 2007: 141). Keza bu hususta *çıkan bazı yazılar* oldukça ses getirmiştir. Bunlar arasında en çok etkili olanlar Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit'in ve Tasfir-i Efkâr gazetesinde Velid Ebüzziya'nın yazıları olmuştur. Hüseyin Cahit cumhuriyetin ilanı konusuna mesafeyle yaklaşırken, "Cumhuriyetçi olmakla beraber bu kelimeye bir put gibi bakmayalım. Bir Cumhuriyetin kısmeti onu idare edecek ellerdedir" diyerek yeni hükümete ve gidişata dair endişesini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Velid Ebüzziya ise Tasfir-i Efkâr'da 30 Ekim'de "Efendiler devletin adını taktınız işleri de düzeltebilecek misiniz?" başlıklı ve bir gün sonra "Bizi korkutan Cumhuriyet paçavrası mıdır?" başlıklı iki yazı kaleme almıştır. Bu yazılarda cumhuriyetin ilan ediliş usulüyle ve içeriği tartışılmaksızın Hükümet biçiminin değişmesiyle ilgili eleştirilerini sıralamıştır (Baran, 1999: 638-641).

Bu tepkilere bakıldığında, cumhuriyetin ilanı hükümet kurma şeklinin değişmesi olarak değerlendirilmiş ve bir rejim meselesi olarak cid-

di bir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Ne var ki, benimsenen usul ve takip edilen yön dikkate alındığında cumhuriyetin ilanının hilafetin kaldırılmasıyla ilgili endişeleri tetiklemiş olduğu söylenebilir. Bu minvalde İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in halifeye yazdığı ve makamın ülke için önemini vurgulayan açık mektubu 10 Kasım'da *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır. Keza bundan farklı olarak Hintli Müslümanların temsilcisi olarak Emir Ali ve Ağa Han'ın hilafetin varlığının korunmasına işaret eden mektupları aralık ayında basında yer almıştır. Mektupların hükümete ve basına gönderilmesine rağmen, henüz hükümete ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayınlanmış olması hükümeti harekete geçirmiştir. İstiklal Mahkemesi konuyla ilgili görevlendirilerek İstanbul'a gönderilmiş ve yargılamalar sonunda gazeteciler beraat etse de Lütfi Fikri Bey'e 5 yıl hapis cezası verilmiştir (Zürcher, 2000: 244-245). Keza bu hususta Kazım Karabekir Paşa'nın 10 Aralık'ta İstanbul'a varmasının ardından 12 Kasım'da halife Abdülmecit'le bir görüşme yapmasının önemli olduğunun da altını çizmekte fayda vardır.

Bu gelişmelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, Ocak-Şubat 1924'te yaklaşık 2 ay sürecek olan İzmir gezisine çıkmıştır. Bu dönemde muhalifetin halife çevresinde toplanma ihtimali düşünülerek hilafetin kaldırılmasına yönelik hazırlıklar yapılmış ve Meclis'in 1 Mart'ta açılmasının hemen ardından (3 Mart 1924'te) ilk iş olarak hilafet kaldırılmıştır (Ekincikli, 2012: 157-158). Hilafetin kaldırılmasının ardından yeni kurulan siyasi rejimin yeni bir Anayasa ile güçlendirilmesi düşüncesiyle hazırlıklar tamamlanarak, yeni Anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde Meclis'te kabul edilmiştir.

Sonuç itibariyle, cumhuriyetin ilanı ile başlayan sürecin Millî Mücadele yıllarında birlikte hareket eden mücadelenin önde gelen isimleri arasında fikirsel ve kişisel bir ayrışmanın zeminini oluşturduğu söylenebilir. Bu süreç 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy ve Adnan Adıvar gibi millî mücadelenin önde gelen isimleri öncülüğünde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalifet partisinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Kaynakça

- Alpkaya, F. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*. İletişim Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları.
- Atay, F. R. (1999). *Çankaya*. Yenigün Yayınları.
- Ateş, N. Y. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Sarmal Yayınevi.

- Baran, T. A. (1999). İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15(44), ss. 627-643.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar Cilt 2*. Temel Yayınları.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı-Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İletişim Yayınları.
- Ekincikli, M. (2012). Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiper-ver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu. *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), ss. 151-163.
- Goloğlu, M. (2010). *Üçüncü Meşrutiyet: Milli Mücadele Tarihi-III*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2021). *Millî Mücadele Tarihi V-1923 Türkiye Cumhuriyeti*. İş bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2019). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. Kronik Kitap.
- Kandemir, F. (1965). *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*. Sinan Matbaası.
- Karpat, K. H. (2013a). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2013b). *Türk Siyasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kinross, L. (1994). *Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. Altın Kitaplar.
- Onat, Ş. (22 Ağustos, 2022). "Cumhuriyet'in yeni başkenti Ankara ve yabancı büyükelçilikler (I)". T24. <https://t24.com.tr/yazarlar/sefik-onat/cumhuriyet-in-yeni-baskenti-ankara-ve-yabanci-buyukelcilikler-i,36493>
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım*. Emre Yayınları.
- Özalp, K. (1972). *Millî Mücadele 1919-1922, II. Cilt*. TTK Yayınları.
- Özbudun, E. (1985). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukukî Niteliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), ss. 475-504.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 23 (3-4), ss. 227-247.
- Tunaya, T. Z. (2007). *İslamcılık Akımı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turhan, M. (1991). Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı) Ankara Üniversitesi. *SBF Dergisi*, 46 (1), ss. 453-463.
- Ürer, L. (t.y.). İzmit Basın Toplantısı, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Başkanlığı*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izmit-basin-toplantisi/> adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde erişilmiştir.
- Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. Bağlam Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2007). *Terakkiper Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. İletişim Yayınları.